

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een zestiende-eeuwse verstekeling

Schoenaers, D.J.C.

Citation

Schoenaers, D. J. C. (2021). Een zestiende-eeuwse verstekeling. *Filter*, 28(3), 77-84. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3238843>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3238843>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Ik had hier kunnen schrijven over Borges en zijn gulle, lucide fascinatie voor vertalen, of over de vrienden die tussen herscheppen en scheppen in bewogen en die ik vroeg voor mijn Vertaallaboratorium, eerst in *New Found Land*, later in *De Revisor*. Dit had kunnen gaan over Guus Willemsen, de betreurde lieveling, die aan alcoholisme ten onder ging, of over mijn studiegenoten Mariolein Sabarte Belacortu en Robert Lemm, die ik onderweg ben kwijtgeraakt. Dolf blijft.

We delen één uitgave: *Uit een straat werd ik geroepen*, uitgebracht door De Populier, dat intense poëzie-hardop-gezelschap, hier over Pablo Neruda. Ik heb zijn Nerudavertolkingen altijd beter gevonden. O, die 'Tweede Zang' uit de *Canto general!* 'Vrede de dalende schemeringen' – zo'n frase uit zijn pen die regelmatig door mijn hoofd schiet, alsof ze bij me wil horen. 'Floep, mijn hoed!', een andere, uit 'Ode aan de wind'.

Ook onze voorkeur voor het satirische vernuft Quevedo deelden we. We hebben allebei jaren van ons leven aan het vangen van die geest gegeven, en daarvoor geldt hetzelfde. Zonder mezelf af te kammen erken ik in hem mijn meerdere.

DIRK SCHOENAERS

In een Gents register dat tegenwoordig wordt bewaard in de Bibliothèque nationale de France houdt zich een kort gelegenheidsgedicht verscholen.¹ In de zestiende eeuw benutte een anonieme schrijver een deel van de witruimte tussen twee kopieën van officiële stukken om twaalf paarsgewijs rijmende regels neer te pennen waarin de herinnering aan een overeenkomst uit 1439 levendig gehouden werd. Het korte herdenkingsgedicht gaat over een schikking die in dat jaar werd getroffen tussen 'den hove' en de stad Gent over bevoegdheden aangaande het huwelijksrecht (defloratie, huwelijk, echtscheiding). Met 'het hof' wordt vermoedelijk de bisschoppelijke rechtbank van Doornik bedoeld, die zich verder zou gaan ontfermen over geloofszaken, dossiers inzake zedenfeiten, de rechtsgeldigheid van huwelijken en alles wat met kerkelijke beneficiën te maken had. Andere kwesties behoorden tot de jurisdictie van de stad Gent.

Int jaer neghen en dertich voorwaer
 Duust vyer hondert dat es claer
 Was ghemaect appoeyntement*
 Tusschen den hove ende Ghend
 Thof zal dat gheloove wachten*
 Diffloratie met clachten*

* schikking

* bewaken

* en ook ontmaagding/
aanranding aanklagen

Ende huwelic justifieren
 Tghescil* van dien jugieren
 Zaeken beneficiaele*

* twist; betwisting

* kerkelijke ambten

of goederen

Tander* blijft hier alte maele
 Ghedaen up Sente Bricxus dach*

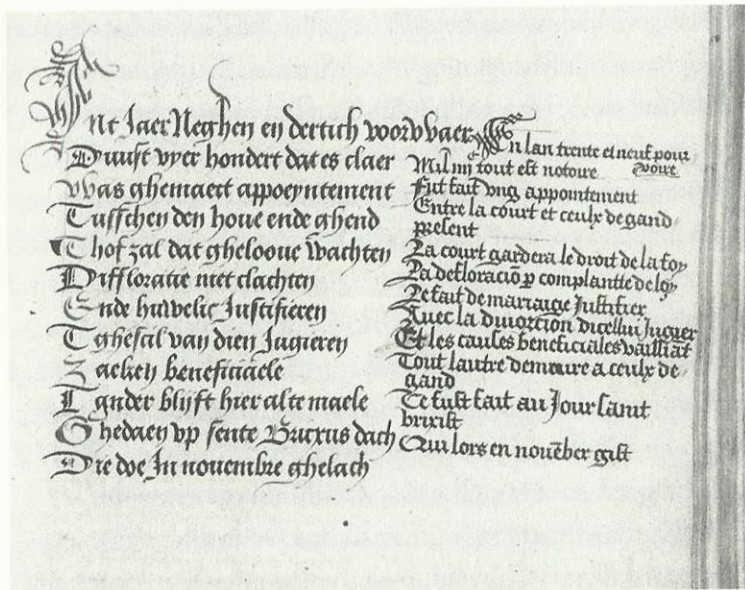
* De rest

* De H. Briccius wordt
gevierd op 13 november

Die doe in novembre ghelach

De overeenkomst volgde op een verordening die de Bourgondische hertog Filips de Goede op 5 juni 1438 had uitgevaardigd op het verzoek van het Gentse stadsbestuur met als doel korte metten te maken met een recente plaag van schakingen en verkrachtingen 'van jonge meisjes en andere vrouwen' in Gent en omstreken. In de ordonnantie werden de juridische procedure en de strafmaat voor deze zedenmisdrijven opnieuw vastgelegd, maar ook de (clandestiene) huwelijken die soms na een schaking gesloten werden kwamen aan bod. Kennelijk verwachtten de kerkelijke overheden in Doornik dat de Gentenaars zich ten onrechte zouden gaan bemoeien met de bevoegdheden van de bisschoppelijke rechtbank (o.m. defloratie en de geldigheid van huwelijken), zodat een herijking van de afspraken hierover zich opdrong.²

Rechts van het gelegenheidsgedicht is een Franse vertaling genoteerd. De Nederlandstalige tekst is geschreven in een

Parijs, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, français 9014, f. 236r.

vloeiende *littera hybrida*, voor de Franse versie is een *littera textualis* gebruikt.

En lan trente et neuf pour voire
 Mil IIIe est notoire
 Fut fait ung appointment
 Entre la court et ceulx de Gand present
 La court gardera le droit de la foy
 La defloracion par complantte de loy
 Le fait de mariaige justifier
 Avec la divorcion dicellui jugier
 Et les causes beneficiales vaillant
 Tout lautre demeure a ceulx de Gand
 Ce fust fait au jour Saint Brixist
 Qui lors en november gist

Hoewel beroepsschrijvers doorgaans meer dan één schrifttype in de vingers hadden en het niet ongebruikelijk was dat ze voor teksten in verschillende talen verschillende schriftsoorten gebruikten, heeft het er alle schijn van dat hier twee verschillende personen de pen hebben gevoerd. Het schrift van de scribent die de Franse tekst opschreef is houderiger dan dat van de kopiïst van het Nederlandse gedicht. De 'Franse' hand lijkt sterk op de *textualis* van de toegevoegde Nederlandstalige opschriften op de rectozijde van de huidige folia 35 en 205. Bovendien is de vertaling omwille van plaatsgebrek op het blad gewrongen: de eerste kopiïst voorzag duidelijk niet dat er nog een vertaling zou worden bijgevoegd.

Het is goed voor te stellen dat de schikking tussen de kerkelijke autoriteiten in het Franstalige Doornik en het Nederlandstalige stadsbestuur van Gent aanleiding gaf tot een herdenkingsgedicht waarvan meteen een versie in twee talen werd gemaakt. Toch liep het waarschijnlijk anders. Of degene die het Franse tekstje tijdens de eerste decennia van de zestiende eeuw in het register noteerde de Nederlandse versregels ook zelf heeft vertaald kan niet met absolute zekerheid worden achterhaald, maar het ligt wel voor de hand. In dat geval is de Franse vertaling vermoedelijk meer dan drie kwart eeuw jonger dan de Nederlandse tekst. Hoewel niets lijkt tegen te spreken dat het Nederlandse gedicht kort na het afsluiten van de overeenkomst in 1438 is gemaakt, dateert de Franse vertaling meer dan waarschijnlijk uit de eerste decennia van de zestiende eeuw.

Als de kopiïst van de vertaling en de vertaler inderdaad een en dezelfde persoon zijn (en daar ga ik bij gebrek aan een overtuigender scenario ook van uit) dan haalde hij misschien inspiratie uit de meertalige context waarin hij het herdenkingsgedicht aantrof om het tekstje – mogelijk als vingeroefening –

in het Frans te vertalen. Hoewel de katernen van het register waarschijnlijk pas later in de huidige volgorde zijn samengebonden, laat de verzameling duidelijk zien dat in de Gentse 'tresorije vanden privilegien ende vrijheden' en in de kamer van de 'scepenen vanden kuere' archiefstukken in minstens drie talen werden bewaard. De hoofdtalen in het register zijn het Nederlands en het Frans. Tussen het Nederlandstalige materiaal bevinden zich bovendien aardig wat vertalingen uit het Frans en het Latijn. Een enkele keer wordt een afschrift ook uitdrukkelijk aangeduid als een 'copie ghetranslateert' (f. 252r). Teksten in het Latijn zijn duidelijk in de minderheid.

De versbouw van de Franse vertaling geeft aanleiding om aan te nemen dat de vertaler van huis uit Nederlandstalig was. In de Franse versie wordt net als in het Nederlands gebruikgemaakt van het vrije heffingenvers, terwijl een Franstalige vertaler toch eerder zou kiezen voor een vast aantal lettergrepen per versregel, zoals dat in het Frans de gewoonte was. Maar ook andere elementen wijzen in de richting van een Nederlandstalige vertaler. In de vierde regel is de toevoeging 'present' (aanwezig) misschien bedoeld als knipoog naar de geijkte formules van oorkonden, maar het is evengoed denkbaar dat de vertaler niet goed wist of 'Gand' en 'appointment' in het Frans een welluidend rijmpaar vormden. De laatste versregel van het Franse gedicht is een al te letterlijke calque van de Nederlandse formule 'Die doe in novembre ghelach'. Niet alleen doet de spelling van de maandnaam in de eerste plaats denken aan het Nederlands, ook de constructie die voor de tijdsaanduiding wordt gebruikt ('qui en [maandnaam] gist') klonk een Franstalig publiek vast vreemd in de oren.³

Zowel wat de inhoud als wat de vorm betreft wijkt de vertaler nauwelijks af van zijn Nederlandstalige brontekst. Rijmwoorden als 'appoeyntement', 'justifieren' en 'jugieren'

die via het Franstalige juridische jargon het Nederlands waren binnengeglipt konden in de vertaling probleemloos worden gehandhaafd. Hier en daar expliciteerde de vertaler de betekenis van ruime of vage begrippen: 'gheloove' werd 'droit de la foy'; 'clachten' omschreef hij als 'complantte de loy'; als vertaling voor 'tghescil van dien' (geschil; betwisting) is 'divorcion' (scheiding) waarschijnlijk zelfs iets te specifiek. Rijmnood lijkt de meest plausibele verklaring voor de aanwezigheid van de ongewone vorm 'Saint Brixist' ter aanduiding van de heilige Briccius van Tours, die in het Frans doorgaans Saint Brice (Brais, Brès, Bresson, Bressous, Bris, Brisson) wordt genoemd. Belangwekkender is dat de vertaler, meer dan de auteur van het oorspronkelijke gedicht, afstand lijkt te nemen van het Gentse perspectief. 'Ghend' vervangt hij door 'ceulx de Gand'. Ook de locatie 'hier' (= in Gent, bij het Gentse stadsbestuur) wordt 'bij die van Gent'. Misschien betekent dit dat de vertaler zichzelf, anders dan de oorspronkelijke dichter, niet tot het kamp van de Gentenaars rekende, maar helemaal zeker is dat niet: ook in de tijd stond hij verder van de beschreven feiten af. Het is bovendien goed denkbaar dat de verschuiving in perspectief een (onbewust) gevolg is van de omzetting naar het Frans: in de geest van de vertaler lag het misschien minder voor de hand dat Franstaligen de kwestie vanuit het standpunt van de Gentse schepenen zouden bezien.

De vertaling van dit gelegenheidsgedicht kan bezwaarlijk een tour de force worden genoemd. Maar wat maakt dit Franse tekstje dan zo bijzonder? Hoewel er in kronieken en op denkstenen nogal wat chronogrammen zijn bewaard, is gelegenheidswerk doorgaans erg vluchtig. Dat van een herdenkingsgedicht versies in het Nederlands en het Frans zijn overgeleverd, is al helemaal uitzonderlijk. Als we op het bewaarde tekstbestand mogen afgaan, kwam het voor 1500 en eigenlijk

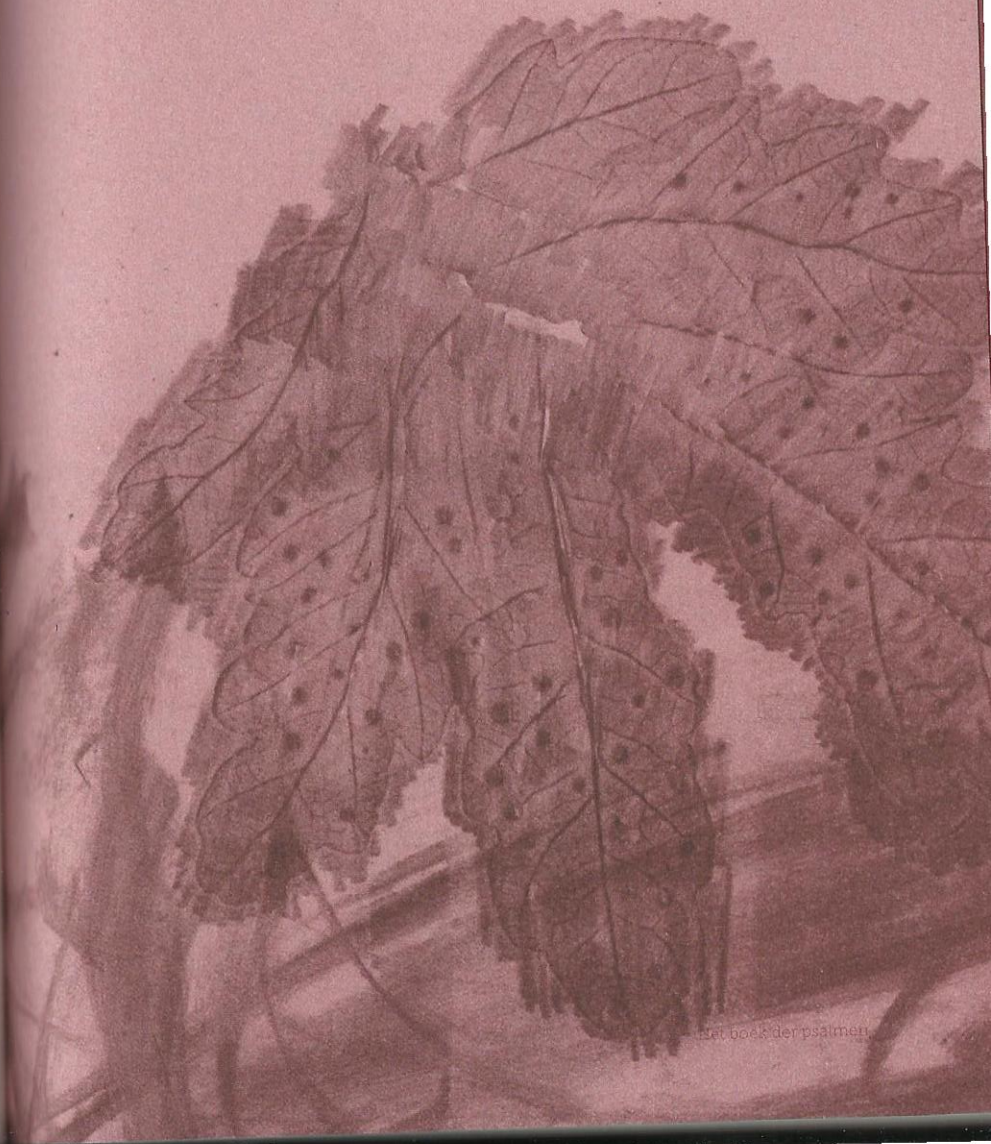
ook in de decennia daarna slechts zeer sporadisch voor dat gedichten en andere literaire teksten uit het Nederlands in het Frans werden vertaald. Toch moeten korte werkjes zoals ons herdenkingsgedicht in de vijftiende en zestiende eeuw in relatief grote aantallen gelijktijdig in het Nederlands en het Frans zijn vervaardigd, bijvoorbeeld ter gelegenheid van processies, blijde intredes en andere feestelijkheden. Het bewijs daarvoor vinden we in rekeningen en kroniekbeschrijvingen waarin tweetalige opschriften en opvoeringen worden vermeld. Op een zeldzaam voorbeeld na zijn de teksten zelf verloren gegaan. Het opzweepende stukje propaganda over de nakende terugkeer van Karel de Stoute dat tegelijk in het Frans én in het Nederlands werd verspreid en waarvan de tekst in *Vertalen in de Nederlanden* is opgenomen, was in zijn eigen tijd vast niet enig in zijn soort.⁴ Het bijzondere van dergelijke dichtwerkjes zit hem in de aaneenschakeling van toevalligheden die ervoor heeft gezorgd dat we ze vandaag nog kunnen lezen. In dit geval bleef er achter het afschrift van een oorkonde nog wat ruimte vrij, die een eerste kopiist aanwendde om een kort gedichtje op te schrijven, dat hij misschien elders tussen de paperassen van het Gentse stadarchief gevonden had. Een tweede scribe vond het prettig om het curieuze gedicht in het Frans te vertalen. Eenmaal gebundeld werden de archiefdocumenten – en daarmee ook de twee gedichtjes – eeuwenlang op een veilige plek bewaard. Net als de vele fragmenten die in boekbanden verborgen zitten, hebben deze gelegenheidswerkjes de eeuwen als verstekeling getrotseerd. Vandaag behoren ze tot de laatste, eenzame getuigen van een stukje vertaalgeschiedenis dat vrijwel volledig is weggespoeld.

Noten

- 1 Het onderzoek voor deze korte bijdrage werd uitgevoerd in het kader van het Marie Skłodowska Curie-project ReFraMed Histories (Grant agreement id: 839498) met ondersteuning van de European Research Council onder onderzoeksprogramma h2020-eu.13.2. Het handschrift heeft als signatuur Parijs, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, français 9014, f. 236r.
- 2 Ik dank Chanelle Delameillieure (KU Leuven) voor de verwijzing naar deze verordening. Meer over de ordonnantie van 1438 in: C. Delameillieure, 'Disobedient Daughters. Marriage, Property, and Conflict in Late Medieval Ghent', in: J. Haemers & J. Solórzano (eds.), *The Urban Family. Marriage, Kinship and Lineage in the Middle Ages*, Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 2020. De verordening is uitgegeven in: A. E. Gheldolf (ed.), *Coutumes de la ville de Gand*, Brussel: Fr. Gobbaerts, 1868, p. 623-625.
- 3 Ik dank Adrian Armstrong (Queen Mary University of London) voor deze observaties.
- 4 Utrecht, Universiteitsbibliotheek, hs 1887 (Hs 8 B 6), 20; D. Schoenaers, 'Deel 1: Tot 1550. Advocaten van de volkstaal', in D. Schoenaers, T. Hermans, I. Leemans, C. Koster & T. Naaijkens, *Vertalen in de Nederlanden. Een cultuurgeschiedenis*, Amsterdam: Boom, 2021, p. 155.

Eiken rond Knockvologan Oaks at Knockvologan

MIEK ZWAMBORN
DEREK CROOK

het boek der psalmen